Роман ТЮТЕНКО

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ У 1930-Х РР. У СВІТЛІ ДОКУМЕНТІВ ПАРТІЙНОГО АРХІВУ НСДАП

Роман Тютенко
Доктор філософії з історії,
Український вільний університет, Мюнхен

Анотація
У статті проаналізовано діяльність Українського наукового інституту в Берліні в період другої половини 1930-х рр. у час диктатури націонал-соціалізму в Німеччині на основі документів колишнього Партійного архіву НСДАП. З допомогою архівних матеріялів простежено розвиток наукової діяльности членів інституту в цей період, прослідковано спроби політичного впливу на інститут та середовище діяльности науковців інституту.
Ключові слова: *Український науковий інститут, Іван Мірчук, Павло Скоропадський, Берлін, Німеччина, НСДАП.*

ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN SCIENTIFIC INSTITUTE IN BERLIN IN THE 1930S IN THE LIGHT OF THE NSDAP PARTY ARCHIVE'S DOCUMENTS

Roman Tiutenko
Doctor of Philosophy in History,
Ukrainian Free University, Munich

Abstract
The article analyses the activities of the Ukrainian Scientific Institute in Berlin in the second half of the 1930s during the dictatorship of National Socialism in Germany on the basis of documents from the former Party Archives of the NSDAP. With the help of archival materials, the author traces the development of scientific activities of the Institute's members during this period, and attempts to influence the Institute and the environment of the Institute's scientists.
Keywords*: Ukrainian Scientific Institute, Ivan Mirchuk, Pavlo Skoropadskyi, Berlin, Germany, NSDAP.*

Український науковий інститут у Берліні, який постав спершу як гурток українських учених, швидко став провідним науковим центром української еміграції в Німеччині в міжвоєнний час. Інститут згуртував навколо себе відомих українських дослідників діяспори, істориків, політологів, економістів

й географів. Вони мали на меті дослідити українсько-німецькі відносини, поширити знання про Україну та українців в Німеччині, творити науку без більшовицької цензури. Український науковий інститут (далі — УНІ) як інституція, що діяла більшість часу в період диктатури націонал-соціалізму, не була позбавлена контроверсійних питань до своєї діяльности. Саме тому дослідження звертає увагу на матеріяли архіву НСДАП, які дадуть змогу пролити світло на діяльність осередку української еміграційної науки в Берліні в «темні часи» історії Німеччини. Ці матеріяли стосуються активности УНІ та української еміграції в Берліні і контролю з боку структур націонал-соціалістів у 1930-х рр.

Історію УНІ — його становлення, науково-академічну діяльність вчених інституту — досліджували у своїх працях українські історики О. Песчаний[1], Д. Бурім[2], І. Передрій[3], Т. Подоляка[4], В. Потульницький[5], а також німецький дослідник К. Кумке[6]. Якщо організаційні і академічні аспекти розвитку УНІ, насамперед у перший період діяльности інституту в 1920-х рр., достеменно відомі, то політичний аспект, особливо у період другої половини 1930-х рр. в історії УНІ, в українській історіографії залишається не вивченим.

Фонд документів щодо УНІ в період диктатури нацистів містився у Головному партійному архіві НСДАП. Тепер ці матеріяли зберігаються в Інституті сучасної історії Мюнхена, у фонді зовнішньо-політичного відомства партії (Außenpolitisches Amt der NSDAP). Документація УНІ містить

---

[1] Песчаний О. Український науковий інститут у Берліні. *Український археографічний щорічник*. К., 2001. Вип. 5/6.

[2] Бурім Д. Наукова діяльність Українського академічного товариства при Українському науковому інституті в Берліні у 1928–1932 рр. *Чорноморський літопис: наук. Журнал*. Миколаїв. 2014. Вип. 10. С. 169–190.; Бурім Д. В. Перший період діяльності Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931) За матеріялами Берлінської державної бібліотеки Прусської культурної спадщини. *Пам'ятки: археографічний щорічник*. Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства: редкол.: С. Г. Кулешов (гол. ред.) та ін. К., 2011. Том 12. С. 158–172.; Бурім Д. В. Науково-організаційна, викладацька та дослідницька діяльність Д. І. Дорошенка в першій період існування Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931 рр.). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. К., 1997. Т. 2. С. 491–511.

[3] Передрій І. Український науковий інститут у Берліні та В'ячеслав Липинський (до 130-річчя від дня народження). *Український історичний журнал*. К. 2012. № 2. С. 98–113.

[4] Подоляка Т. Діяльність Зенона Кузелі в Українському Науковому Інституті в Берліні (1926–1945 рр.). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 1. С. 33–37.

[5] Потульницький В., Сидорчук Т. Гетьманська еміграція у міжвоєнній Німеччині і Український науковий інститут (1926–1945). *Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 р.: Науковий збірник, присвячений 125-річчю від народження гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 р.* К., 1998. С. 101–102.

[6] Kumke Carsten. Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin Zwischen Politik und Wissenschaft. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, Bd. 43, H. 2 (1995), pp. 218–253.

доповідні відомості про Інститут з боку партійних функціонерів, кореспонденцію між партійними чиновниками про УНІ та листуванням між керівництвом УНІ й представниками партійних структур[7].

У діяльності УНІ можна виділити два етапи: 1926 р. — початок 1930-х рр. за часів Ваймарської республіки; від першої половини 1930-х рр. до 1945 р. у період диктатури НСДАП. Під час другого етапу відбувся перехід закладу у підпорядування Міністерства освіти Німеччини, що супроводилося контролем з боку партійних структур НСДАП. Обидва періоди різняться позицією урядів Німеччини щодо іноземців і їх організацій. У Ваймарській республіці еміграційні установи могли зберігати свою автономність і користуватись рідною мовою. Це гарантувала їм Ваймарська конституція статтею 113 про використання іноземних мов в навчанні і внутрішньому управлінні. Націонал-соціялісти натомість бажали усі установи об'єднати в один німецький культурний простір. З приходом до влади в Німеччині націонал-соціялісти проводили політику «Gleichschaltung» щодо установ та організацій. Це означало примусове включення соціяльних, наукових, політичних й культурних сил в уніфіковану суспільну організацію під диктатурою націонал-соціялізму. Впродовж 1933 р. відбулось кілька спроб державного підпорядкування інституту з боку Міністерства науки та освіти й військового міністерства. Такі спроби були 9 травня 1933 р., 12 липня 1933 р. й 12 грудня 1933 р., коли на зустрічі представників освітнього, військового і закордонного Міністерств, партфункціонерів від НСДАП з керівництвом Інституту висловлювались зауваги, щоб Інститут відповідав науковому стилю та тогочасному політичному ландшафту[8]. Між представниками Міністерств, партії і інституту точились дебати про мабутнє УНІ, заміну кураторії, введення нових східних мов, призначення відповідальних за нагляд над роботою інституту тощо. В явну опозицію до Інституту і директора проф. І. Мірчука стало Військове міністерство Німеччини. Представники цього відомства висловлювали сумнів щодо подальшого існування УНІ і бажали його ліквідації. Вони називали інститут «політично небажаним», оскільки вважали, що він діє в інтересах українського питання, є інструментом українських еміграційних груп, передусім гетьмана П. Скоропадського[9]. Проф. І. Мірчука партфункціонери вважали «в серці прихильником гетьмана», вказували, що його поїздки до Чехословаччини, перебування в УВУ в Празі було підозрілим[10].

---

[7] Institut für Zeitgeschichte München — Archiv (AIfZ). MA. 128/5. NSDAP. Außenpolitisches Amt. Ukrainisches Wissenschaftliches Institut, Berlin. 1932–1941.

[8] Besprechung im Kultusministerium betreffend Ukrainisches Wissenschaftliches Institut am 12. Dezember 1933. AIfZ. MA. 128/5.

[9] Ibid.

[10] Besprechung im Kultusministerium betreffend Ukrainisches Wissenschaftliches Institut am 12. Dezember 1933. AIfZ. MA. 128/5.

Спроби уніфікації зазнали невдачі. На думку дослідника К. Кумке, причиною цього стали контакти куратора інституту, соратника П. Скоропадського, генерала В. Грьонера, і самого гетьмана з партфункцінерами НСДАП, передусім А. Шікеданцом і А. Розенберґом[11]. У записці державного секретаря міністерства закордонних справ Б. фон Бюлова про розмову з представником військового міністерства від 10 липня 1933 р. знаходимо: «З боку зовніщньополітичного відомства був вплив на користь Скоропадського і його друзів в Українському інституті, як тільки міністерство освіти спробувало уніфікувати інститут»[12]. Поза тим, у державних і партійних структурах не було чіткого бачення функцій інституту. Міністерства коливались від відставки кураторії чи взагалі розпуску Інституту, до включенню його у Східний семінар Берлінського університету[13].

Впродовж 1934 р. керівництво Інституту І. Мірчук та О. Скоропис-Йолтуховський розробили реорганізаційний план закладу. Формально УНІ був підпорядкований Міністерству освіти, але поряд з цим потрапив під контроль зовнішньо-політичного відомства НСДАП. Відтак Інститут був переорганізований. Змінилась кураторія, голову якої призначало Міністерство науки у погодженні із зовнішньо-політичним відділом НСДАП[14]. Новим куратором УНІ став проф. А. Пальме. Його завдання полягали у контролі за діяльністю інституту і за виконанням наукових завдань на запит уряду. Кураторія за своїм складом була порівно німецька і українська. Вона збиралась один або два рази в рік, а для розгляду поточних справ щотижня збиралась українська частина кураторії[15]. У грудні 1937 р. А. Пальме у зв´язку з відходом на пенсію, склав кураторські обов'язки. Призначення керівника було на розгляді Міністерства науки, виховання і народної освіти та Міністерства зовнішніх справ Німеччини. На посаду нового куратора обговорювалась кандидатура керівника Інституту східної Европи у Бреслау (Вроцлаві) проф. Г. Коха. Проте Міністерство науки мало сумнів, що через заміщення особи з іншого регіону збережеться ефективний контроль інституту. Тому Міністерство науки схвалило кандидатуру др. Карла Буддінга, колишнього

[11] Kumke Carsten. Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin zwischen Politik und Wissenschaft. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge, Bd. 43, H. 2 (1995), p. 239, 241.

[12] Aufzeichnung v. Bülows über ein Gespräch mit dem Vertreter der Abwehr des Reichswehrministeriums, Patzig, vom 10. 7. 1933. PA Bonn, Nr. 120/2, E 465157–E 465159.

[13] Aktennotiz für Herrn v. Leers über Ukrainisches Wissenschaftliches Institut. 11.05.1933. AIfZ. MA. 128/5.

[14] Пояснення до проєкту переорганізації Українського наукового інституту в Берліні. 10.07.1934. AIfZ. MA. 128/5.

[15] Ukrainisches Wissenschaftliches Institut. 1.10.1934. AIfZ. MA. 128/5.

голови уряду міста Марієнвердер (сьогодні місто Квідзин Померанського воєводства — *прим. авт.*) у Померанії[16].

За активністю науковців УНІ — директора проф. І. Мірчука, З. Кузелі, О. Скоропис-Йолтуховського, В. Кубійовича слідкував керівник зовнішньополітичного відомства НСДАП А. Розенберґ та керівник відділу з питань Сходу у структурі зовнішньо-політичного відомства — Amt Osten Г. Ляйббрандт, а з 1936 р. — його наступник Е. Дюрксен. Останній у записах від 8 липня 1936 р. розмови щодо УНІ з Герхардом фон Менде, референтом Міністерства науки, спостерігав, що керівництво інституту провадить прогетьманську політику, і куратор А. Пальме, який є завжди спостережливий у подібних справах, мав би це давно помітити. Попри це, спроба дати інституту німецьке керівництво не провалилася[17]. Директор проф. Іван Мірчук мусив періодично подавати відомості про наукову, освітню, видавничу роботу Інституту безпосередньо до голів Східного відділу Г. Ляйббрандта та Е. Дюрксена, надсилати щорічні чи кількарічні звіти, подавати списки працівників, стипендіятів та публікацій Інституту. До Східного відділу надходила інформація про діяльність українців в Німеччині через періодичні видання «Українські вісті»[18], «Діло»[19] тощо. У листі від 14 лютого 1935 р. Г. Ляйббрандт запитував відомості про контраверсії між українськими партіями, які згадувались в українській пресі. Крім того його цікавила реакція громадськости за кордоном на згадку про смерть М. Грушевського, опубліковану в газеті «Діло» про та стан українських поглядів щодо П. Скоропадського[20].

Час від часу до інституту навідувались партійні функціонери, щоб ознайомитись з діяльністю УНІ. Після свого призначення на чолі Східного відділу 26 червня 1936 р. до інституту здійснив візит Е. Дюрксен. Його зустріли проф. Мірчук, проф. Кузеля і др. Крупницький. Вони ознайомили Е. Дюрксена з роботою інституту, показали приміщення та бібліотеку, яка на той час нараховувала приблизно 27 тисяч книг і близько 200 періодичних видань. Особливо голову Східного відділу зацікавили українські мапи, цінність який він відзначив окремо[21]. Тоді ж Е. Дюрксен провів розмову з представниками

[16] Brief des Reichs- und Preußischen Ministers für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung an das Außenpolitisches Amt der NSDAP in Berlin. 23. Dezember 1937. AIfZ. MA. 128/5.

[17] Abteilung Osten. Aktennotiz: Dr. von Mende. 8.07.1936. AIfZ. MA. 128/5.

[18] Лист І. Мірчука до Г. Ляйббрандта про надсилання примірників газети «Українські вісті». 9.11.1938. AIfZ. MA. 128/5.

[19] Лист Е. Дюрксена до І. Мірчука про отримання примірників газети «Діло», 17.2.1938.; Лист І. Мірчука до Е. Дюрксена про надсилання примірника газети «Діло» зі статтей про Брестський мир, 12.2.1938.; Лист І. Мірчука до Е. Дюрксена про отримання примірників газети «Діло» та «Новий час», 14.10.1936. AIfZ. MA. 128/5.

[20] Лист Г. Ляйббрандта до І. Мірчука, 14.02.1935. AIfZ. MA. 128/5.

[21] Abteilung Osten. Aktennotiz: Besuch im U.W.I. 27.06.1936. AIfZ. MA. 128/5.

уряду Берліна та Міністерства науки, яка стосувалась УНІ. Розгорнута відомість про порушені теми зустрічі дає можливість зрозуміти, який був погляд партійних й державних структур нацистської Німеччини на Український науковий інститут в середині 1930-х рр. Міністерські структури дивились на Інститут як на іноземну вищу школу, яка займалась культурно-політичними проблемами. Іноземному відомству було важливо, щоб інститут займався суто науковими темами. Міністерство науки бачило УНІ як осередок підтримки українських емігрантів, про що свідчили численні довготривалі стипендії. Міністерство висловлювало сумнів, чи є правильним те, що в інституті займаються діяльністю лише українські науковці. Через низьку заробітню плату, їхня діяльність не могла обмежетись суто науковою сферою, як того бажало Міністерство закордонних справ. Міністерство науки воліло, щоб робота Інституту відповідала німецьким поглядам[22]. Партійні і державні структури Німеччини непокоїла політична сторона діяльности УНІ. Партфункціонери вважали, що над інститутом надалі має бути політичний нагляд. Вони знали, що УНІ належав до гетьманської еміграції, і розбудувався завдяки підтримці П. Скоропадського. Гетьманський уряд й надалі бажав мати УНІ у своїй сфері впливу. Міністерство закордонних справ враховувало коньюктуру зовнішньої політики, й те, що УНІ надавав важливі матеріяли, але виступав за перебудову інституту[23]. Публічно керівництво Інституту ніколи не підтверджувало те, що вони стоять на стороні гетьмана П. Скоропадського. Е. Дюрксен у доповідній записці писав, «те що Український інститут повністю стоїть під впливом гетьмана, проф. І. Мірчук та інші запевняли, що це не відповідає дійсності. Український інститут в Берліні є виключно німецькою установою, а не гетьмана»[24]. Разом з тим зазначалось, що на противагу Українському науковому інституту у Варшаві, «політична робота УНІ у Берліні була мінімальною»[25].

Щодо фінансування інституту варто вказати, що установа отримувала фінансування не від партійних структур, а від державних органів — Міністерства закордонних справ та Міністерства науки. До 1934 р. кошти у розмірі 64 тисячі райхсмарок на рік надходили від Міністерства закордонних справ. Додатково міністерство надавало 10 тисяч райхсмарок на стипендії студентам і науковцям. У 1934 р. іноземне відомство переклало справи

[22] Abteilung Osten. Aktennotiz: Ukrainisches Wissenschaftliches Institut. Besprechung mit Regierungsrat Dr. Scurla und Dr. v. Mende im Hause des Deutsch-Akademischen Austauschdienstes am 24.6.1936. AIfZ. MA. 128/5.

[23] Ibid.

[24] Aktennotiz. 1. Februar 1936. Abt. Osten. E. Dürksen. AIfZ. MA. 128/1.

[25] Abteilung Osten. Aktennotiz: Ukrainisches Wissenschaftliches Institut. Besprechung mit Regierungsrat Dr. Scurla und Dr. v. Mende im Hause des Deutsch-Akademischen Austauschdienstes am 24.6.1936. AIfZ. MA. 128/5.

фінансування на Міністерство науки, а стипендійні справи — на фундацію Александра фон Гумбольдта у Берліні[26]. Обидва міністерства — науки, виховання і народної освіти та зовнішніх справ Німеччини погоджувались з тим, щоб неполітичний характер Українського наукового інституту і надалі був збережений[27]. Відтак Інститут продовжив свою діяльність у напрямках науково-педагогічної, міжнародної освітньої та видавничої роботи.

У науково-педагогічній роботі Інститут підтримував студентів стипендіями для їхнього навчання та наукової праці. З інституційної кореспонденції довідуємося, що стипендії для студентів та науковців надавала Фундація Александра фон Гумбольдта у Берліні[28]. Підбір стипендіятів при цьому здійснювала кураторія інституту. Станом на листопад 1934 р. інститут налічував 60 стипендіятів[29], а на квітень 1938 р. — 70. Серед них були вчений-агроном і майбутній декан агрономічного факультету Українського технічно-господарського інституту Іван Драбатий; доценти Українського вільного університету в Празі Роман Димінський і Борис Крупницький; кореспондент львівської газети «Українські вісті» Іван Гладилович; сотник УСС, асистент в Інституті світової економіки м. Кіль Василь Кучабський; історик та архівіст, представник школи В. Липинського, майбутній професор й почесний доктор УВУ Домет Олянчин; діяч УНДО та ОУН Зенон Пеленський; греко-католицький священник-місіонер, майбутній Апостольський візитатор українців у Німеччині Петро Вергун[30]. Крім фінансової підтримки, студенти й стипендіяти могли проживати у студентському гуртожитку, який існував при УНІ у районі Берлін-Адлерсгоф за підтримки правління П. Скоропадського. За активністю студентів відділи НСДАП також активно слідкували. У записці Східного відділу від 11 червня 1936 р. зазначено, що політичні погляди студентів українського гуртожитку досить поляризовані, і в більшості вони симпатизували гетьманській політиці. М. Шаповал, син генерала Миколи Шаповала, Б. Сосницький, В. Соловйов були членами гетьманських молодіжних організацій. Деякі зі студентів були прихильниками українського націоналістичного руху та ОУН[31]. Інституту закидали, що він був суто

[26] Abteilung Osten. Aktennotiz: Ukrainisches Wissenschaftliches Institut. Besprechung mit Regierungsrat Dr. Scurla und Dr. v. Mende im Hause des Deutsch-Akademischen Austauschdienstes am 24.6.1936. AIfZ. MA. 128/5.

[27] Brief des Reichs- und Preußischen Ministers für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung an das Außenpolitisches Amt der NSDAP in Berlin. 2. Februar 1938. AIfZ. MA. 128/5.

[28] Aktennotiz: Ukrainisches Wissenschaftliches Institut. 2. März. 1938. Abt. Osten.; Brief von E. Dürksen an die Alexander von Humboldt-Stiftung. 16.2.1938. AIfZ. MA. 128/5.

[29] Erweitertes Verzeichnis der Stipendiaten des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut in Berlin. 16.11.1934. AIfZ. MA. 128/5.

[30] Erweitertes Verzeichnis der Stipendiaten des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut in Berlin. 14.03.1938. AIfZ. MA. 128/5.

[31] Abteilung Osten. Aktennotiz. 11.07.1936. AIfZ. MA. 128/5.

гетьманською установою і видавав стипендії тільки гетьманцям. У відповідь на закид від 1 жовтня 1933 р. професорська колегія УНІ відреагувала, що інститут є позаполітичною установою, служить культурним інтересам всього українського народу, а на студії приймає чи видає стипендії без різниці в партійній приналежності, і з усіх кіл українського наукового світу[32].

Для студентів інститут пропонував дисципліни у галузі української економіки, історії, літературознавства та мовознавства. З 1935 до 1938 рр. відбувались заняття з дисциплін «Кредитна і банківська справа в Україні», «Індустрія України» (доц. Р. Димінський), «Історія запорозького козацтва», історія українсько-російських та українсько-польських відносин у XVIII–XIX ст. (др. Б. Крупницький), «Українці у етнографічному, антропологічному і мовному аспектах», «Українська колонізація сходу та півдня» (др. З. Кузеля), «Релігія та освіта в Україні», «Українська художня література сучасности» (проф. І. Мірчук). Інститут влаштовував відкриті лекції за участи відомих українських та німецьких науковців — істориків В. Кубійовича та М. Антоновича, географа і економіста, міністра праці УНР В. Садовського, графіка і мистецтвознавця П. Ковжуна[33]. Серед німецьких науковців, які займались українською тематикою і виступали з доповідями, були письменник Ґустав Шпрехт з темою «Місце Т. Шевченка у світовій літературі», славіст проф. Карла Гайнріха Майєра («Тарас Шевченко — народний поет України») та етнограф й палеонтолог, директор Інституту прикордонних і іноземних студій др. Карл Льоша («Кордони українських земель у порівнянні з іншими народами»)[34].

Навіть у період націонал-соціалізму УНІ провадив міжнародну, міжінституційну освітню роботу, налагоджуючи співпрацю з різними німецькими, українськими діяспорними й іншими іноземними освітньо-науковими інституціями. В Німеччині УНІ співпрацював з Берлінським університетом (Східно-европейський семінар), Інститутом Східної Европи в Мюнстері, Інститутом прикордонних і іноземних студій в Берліні, Географічними інститутами в Берліні та Штуттгарті. Тісні культурні і наукові зв'язки Інститут мав з Українським вільним університетом у Празі, НТШ у Львові, Українським науковим інститутом у Варшаві. УНІ мав також наукову кооперацію та тісні зв'язки зі Східним інститутом в Неаполі, східними студіями Папського університету, Інститутом Східної Европи та Школою східного християнства в Римі, Антропологічним інститутом Римського університету, Балканським інститутом в Белграді, Варшавським університетом, Народним закладом

[32] «База гетьманців в Берліні»: Заява Колєгії Українського наукового інституту в Берліні. Грудень 1933 р. AIfZ. MA. 128/5.

[33] Tätigkeitsbericht des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut in Berlin für das Zeitraum vom 1.10.1935 bis 28.2.1937. AIfZ. MA. 128/5.

[34] Ibid.

Оссолінських у Львові, Вищою школою славістичних студій у Лондоні, Конгресовою бібліотекою у Вашингтоні та Саскачеванським університетом[35].

У розбудові міжнародної, міжінституційної діяльності велика заслуга належала директору проф. І. Мірчуку, який обійняв цю посаду у 1931 р. У рамках своєї наукової діяльности проф. І. Мірчук брав участь у міжнародних конференціях, видавав публікації українською та німецькою мовою. У матеріялах зовнішньо-політичного відомства НСДАП знаходимо замітки про участь проф. Мірчука у 6 міжнародному конгресі з релігійної філософії у Брюсселі, який проходив у вересні 1935 р. На конгресі проф. Мірчук виступив із доповіддю «Роль демонічного у східних слов'ян». З цією ж тематикою проф. І. Мірчук виступав із лекціями у Берліні та в Альбертинському університеті Кьоніґсберґу. Статті проф. І. Мірчука про проблеми славістичної філософії виходили у німецьких, українських, чехословацьких та югославських журналах[36].

Восени 1938 р. в умовах Мюнхенської угоди про розподіл Чехословаччини виникло питання Карпатської України. Східний відділ НСДАП ще 29 вересня 1938 р. А. Розенберґу і А. Шікеданцу надіслав телеграму, що через вимоги українців карпатського регіону на самовизначення й утворення в Женеві комітету звільнення Карпатської України, відділ підготує Меморандум щодо питання Карпатської України, і візьме за завдання детальніше розібратись з проблемою в регіоні[37]. Справа Карпатської України турбувала діяспору в Німеччині, професорів і керівництво Інституту. У листі від 17 жовтня 1938 р. проф. І. Мірчук інформував Г. Ляйббрандта, що питання Карпатської України фігурує в лекціях і заходах Інституту, які проводились в той час. Як приклад він наводить низку публічних лекцій восени 1938 р. — «Карпатська Україна: країна і народ», «Роль Карпатської України в українському культурному житті XIX і XX ст.», «Український національний рух у XIX і XX ст.»[38]. Тоді ж у жовтні 1938 р. проф. Мірчук передав закордонному відділу НСДАП і Райхсканцелярії Меморандум українських організацій Німеччини. У Меморандумі зазначалось, що в центральній Європі восени 1938 р. відбуваються історичні події. Почуття національної приналежности дають змогу всім українцям, а особливо кожній українській організації за кордоном, бути голосом українців Карпат. Виходячи з територіяльної приналежности продовж тисячолітньої історії, мирових угод після Першої

[35] Tätigkeitsbericht des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut in Berlin für das Zeitraum vom 1.10.1935 bis 28.2.1937. AIfZ. MA. 128/5.

[36] Ibid.

[37] Abteilung Osten. Herrn Reichsleiter Rosenberg, Herrn Stabsleiter Schickendanz. Berlin, 29. Sept. 1938. AIfZ. MA. 128/1.

[38] Лист І. Мірчука до Г. Ляйббрандта, 17.10.1938. AIfZ. MA. 128/5.

світової війни, українці виступали за право на самовизначення і право на самоуправління в кордонах існуючої автономної одиниці[39]. Відповідне пояснення української проблеми було надіслано А. Розенбергу у березні 1939 р., в якому зазначалися очікування Карпатської України на реакцію Німеччини, особливо після рішення Віденського арбітражу передати Угорщині міста Ужгород й Мукачеве, і що питання Карпатської України є гарячою темою в середовищі української еміграції[40].

На відміну від справи Карпатської України, щодо нападу на Польщу у вересні 1939 р. та поділу Польщі між Німеччиною і СРСР Український науковий інститут не міг висловити власну позицію. Поряд з науковою роботою Інститут виконував і функції установи для окремих доручень. Оскільки це був час підготовки Німеччини до вторгнення в СРСР, увага нацистів до українських земель та країн Центральної Азії зростала. У цих умовах на Інститут та його науковців були покладені додаткові завдання щодо публікацій і заходів за умов війни. Ще в 1936 р. з 14 до 19 січня Географічний інститут Берлінського університету, залучивши матеріали і науковців УНІ, організував географічну виставку «Україна у картах та діяграмах». Виставка складалась з 11 частин, які розповідали про фізичну природу країни, політичний поділ території станом на 1930-ті рр., її населення, промисловість та економіку. У вступному слові до виставки було зазначено, що вона мала служити «науковим інтересам Німеччини у пізнанні питань щодо Сходу»[41]. Також від науковців інституту вимагали готувати інформацію, перекладати з української чи російської мов на німецьку брошури, книги про економічне, соціяльне, географічне положення України та країн Сходу, надавати карти регіонів Сходу з фондів УНІ. На запит Східного відділу Г. Ляйббрандта у червні 1938 р. проф. І. Мірчук передав атлас з мапами В. Кубійовича та перелік головних українських друкованих органів[42]. А 27 лютого 1939 р. до нового куратора УНІ проф. Г. Геруліса надійшов лист від Г. Ляйббрандта, що його відділ потребує матеріяли Інституту про питання військового становища в радянській Україні[43].

Окремим завданням науковців інституту на потреби міністерств була підготовка загальних і тематичних німецько-українських словників. На запит у 1937 р. військового міністерства був підготовлений «Німецько-український словник» 1943 р. Далі були опубліковані «Німецький і український авіаційний

[39] Denkschrift. Ukrainische Gesellschaft in Deutschland e.V. AIfZ. MA. 128/5.

[40] An Reichsleiter Rosenberg zum ukrainischen Problem. 9.3.1939. AIfZ. MA. 128/1.

[41] Die Ukraine in Karten und Diagrammen. Berlin, 1936. AIfZ. MA. 128/5.

[42] Лист І. Мірчука до Г. Ляйббрандта, 3.06.1938. AIfZ. MA. 128/5.

[43] Лист Г. Ляйббрандта до Г. Геруліса, 27.02.1939. AIfZ. MA. 128/5.

словник» (1938), «Німецький і український військовий словник» (1939), «Німецько-український кишеньковий словник» (у трьох накладах 1941 і 1942)[44].

Більшість документів колишнього партійного архіву НСДАП з Інституту сучасної історії Мюнхена стосуються розвою диктатури націонал-соціялістів в 1930-х рр. Перспективним дослідженням все ще залишаються воєнні роки і поведінка інституту й науковців у період Другої світової війни.

Проаналізовані у статті матеріяли НСДАП проливають світло на становище Українського наукового інституту у другій половині 1930-х рр., який перебував на перетині між наукою і співпрацею зі структурами націонал-соціялістів, між науковою роботою і політичними завданнями. Інститут намагався зберегти український характер, діяти для поширення інформації про Україну в Німеччині та Європі. Заснований як центр української науки в Берліні, інститут не став повноцінно німецькою установою, як цього хотіли партійні функціонери. В цьому зіграли свою роль контакти фундатора УНІ П. Скоропадського та його оточення, і бажання представників німецьких міністерств використати потенціял інституту на свою користь.

[44] Kumke Carsten. Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin zwischen Politik und Wissenschaft. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge, Bd. 43, H. 2 (1995), pp. 249–250.